

Šesta glava:

PONOVO NACIONALNA MANJINA

a. U novim političkim uslovima

Kraj rata označio je i početak krupnih promena u političkom i društvenom razvoju Jugoslavije. U osnovi, radilo se o promenama starog sistema u uslovima politike kompromisa koja je uveliko limitirala njihov očekivani radikalizam i karakter. Međutim, i u takvim uslovima pronalaze se mogućnosti da se političkim rezultatima NOP-a da legitiman smisao i trajnije značenje. U tom smislu nacionalna politika i međunacionalni odnosi u središtu su partijske i državne politike.

Karakter okupacije i ponašanje vojvođanskih Mađara u ratu uveliko se odražava na njihov položaj prvih meseci po oslobođenju Vojvodine. Posle masovnijih kažnjavanja u kojima je bilo i nekontrolisanih postupaka, teško se mogla razaznati buduća politika prema mađarskoj manjini. Njenu nejasnost potvrđivali su i zahtevi da se prema mađarskoj manjini zauzme isto stanovište kakvo je bilo prema Nemcima. Takvi zahtevi, već sam prethodno objasnio, nisu dobili opštiju podršku jugoslovenskog partijskog vrha. Vrlo rano, već 1945. godine, moguće je govoriti o jasnijoj politici koja nastoji prevladati recidive i strahote rata. Nova vlast prva se otvarala u tom smislu, iako je mađarsko stanovništvo bilo pod snažnom nacionalističkom i iredentističkom indoktrinacijom, a delovi srpskog stanovništva okrenuti *totalnoj odmazdi nad Mađarima*.

Složena nacionalna situacija nastojala se popraviti uključivanjem mađarske manjine u politički i ekonomski život. Već tada se protežirao naglašeniji klasni pristup koji je potencirao dublje političko diferenciranje unutar mađarske manjine i stvaranja uporišta u radničkim slojevima. Taj proces razvijao se relativno sporo zbog velikog uticaja mađarske nacionalističke inteligencije i crkve, ali i političkog nepoverenja u mađarsku manjinu. Konzistentnija politička orijentacija u ovom smislu definisana je na Sedmoj pokrajinskoj konferenciji KPJ za Vojvodinu održanoj 5. i 6. aprila 1945. godine u Novom Sadu. U uvodnom referatu, Jovan Veselinov, politički sekretar PK KPJ, insistirao je na političkom organizovanju Mađara u okviru Narodnog fronta, smatrajući da se odbori ove organizacije mogu formirati i na nacionalnom principu, ali je isticao *da se mora voditi računa da se u njih ne uvuku neprijateljski elementi*. Smatrao je, takođe da je potrebno stvarati mešovite odbore jer se *samo prijateljstvom između Srba i Mađara mogu stvoriti dobri odnosi*. Upozoravao je Srbe da se moraju osloboditi sektaškog stava prema nacionalnim manjinama, ali i Mađare da moraju pružiti konkretne primere da žele saradnju sa Srbima.⁶⁷²

⁶⁷² Lj. Vasilović, *PK KPJ za Vojvodinu 1941-1945...* 495-496.

O nacionalnoj politici i nacionalnom pitanju u Vojvodini govorio je i Blagoje Nešković, sekretar PK KPJ za Srbiju. Ocenio je da se međunacionalni problemi Vojvodine *ne mogu rešiti tako da se u nju naseli milion Srba* već se moraju stvoriti uslovi da se Mađari ne suprotstavljaju novoj jugoslovenskoj državi, da u njoj budu zadovoljni i da se za nju bore *bolje nego što su se borili za reakcionarnu Mađarsku*. Samo tako, zaključio je *možemo na sigurnu osnovu postaviti pitanje zajedničkog života s Mađarima u Vojvodini*.⁶⁷³

Nacionalna politika KPJ u Vojvodini oslanjala se tada na preko jedanaest hiljada komunista i šesnaest hiljada skojevaca. Među komunistima bilo je i 250 Mađara (najviše u subotičkom okrugu 162). Isto toliko bilo ih je evidentirano i u vojno-pozadinskim jedinicama.⁶⁷⁴

O nacionalnoj politici u Vojvodini kritički se raspravljalo i na Osnivačkom kongresu KP Srbije, koji je održan od 8. do 12. maja 1945. godine. Na njemu je jasno ocenjeno da prvih meseci oslobođenja nije zauzet pravilan stav prema nacionalnim manjinama. Manjine su bile izvan političkog života na šta je posebno upozorio Pal Šoti. On je istakao da Mađari nisu uopšte učestvovali u vlasti i vojsci, a *kada smo ispravili naš stav, mi smo opet popustili velikosrpskoj struji tako da su se dešavale krupne greške, kao na primer: u čisto mađarskim mestima gde ima mali broj Srba, komanda mesta nije imala ni jednog Mađara, nego su svi bili Srbi*.⁶⁷⁵

Završetak rata i povratak vojvođanskih Mađara iz partizanskih jedinica, proširivao je bazu političkog uticaja nove vlasti. Oni se, pored članova KPJ i SKOJ-a, aktiviraju u političkom životu i sve više postaju nosioci nove nacionalne politike. Posebna pažnja poklanjala se pripremama za mesne, sreske i okružne NOO-e, koji su trebali da potvrde legitimnost dotadašnjih promena i odnos političkih snaga. U tom smislu, Predsedništvo GNOOV-a je donelo 27. aprila 1945. godine odluku o organizovanju izbora, a 16. maja i odluku o biračkim spiskovima, kandidovanju i glasanju. Istovremeno, Predsedništvo je 30. aprila donelo i odluku o ustanovljenju Suda za suđenje zločina i prestupa protiv nacionalne časti naroda Vojvodine.⁶⁷⁶ Za sudije su postavljeni i Mađari, uglavnom iz redova radnika, ali i viđeniji intelektualci kao, na primer, somborski književnik Janoš Herceg.⁶⁷⁷

Uoči izbora, narodnooslobodilački odbori izdavali su i uverenja o vladanju u toku rata. Neretko su davane i karakteristike - *u toku rata neispravnog moralnog vladanja, viđen u kafani sa okupatorskim vlastima, saradivao sa okupatorom itd*, što je bio dovoljan razlog za oduzimanje prava glasa.

U predizbornoj aktivnosti među mađarskim stanovništvom uključuju se, uglavnom, članovi KPJ i Narodnog fronta koji se u toj aktivnosti suočavaju i sa brojnim sukobima i političkim incidentima. Tako je Žarko Depalov, železničar iz Sombora, osuđen uslovno na tri meseca prisilnog rada, jer je na zboru od 29. juna "raspirivao mržnju protiv Mađara". Sud

⁶⁷³ Isto, 512.

⁶⁷⁴ U Sremu je tada bilo svega 19 Mađara članova KPJ, Banatu 29, Okružnom komitetu N.Sad 34, a u somborskom okrugu svega 8. (J. P o p o v, *Organizacija KPJ u Vojvodini 1945-1948*, Zbornik za istoriju Matice srpske br. 19/1979, 63-68).

⁶⁷⁵ *Osnivački kongres KP Srbije* (za štampu priredili M. Borković i V. Glišić), Beograd 1972, 97-98.

⁶⁷⁶ Kao zločini prema ovoj odluci, smatrani su: politička, propagandna i druga saradnja sa okupatorom i domaćim izdajnicima - *učešćem u izdajničkim političkim i vojnim organizacijama ili njihovo pomaganje kao i sve radnje kojima se pravdala okupacija, tj. osuđivao NOB itd.* (Službeni list Vojvodine, N.Sad 1. V 1945, 41-43).

⁶⁷⁷ Sud za suđenje protiv nacionalne časti prestao je sa radom 13. IX 1945, a njegove poslove i nadležnost preuzeli su okružni vojvođanski sudovi.

je ustanovio da je prilikom govora predstavnika Mađara o bratstvu i jedinstvu, dobacio: *A šta ćemo sa onim Mađarima koji su nas klali i batinali 1941.* Javni tužilac je obrazložio tužbu rečima da *Depalova treba kazniti u interesu zaštite ravnopravnosti naroda jer se njegovo delo kosi sa načelima NOP-a.*⁶⁷⁸

Najavljujući nove poglede u rešavanju nacionalnog pitanja *Slobodna Vojvodina* je 7. jula 1945. godine objavila izjavu Janoša Hercega, somborskog književnika. Između ostalog istakao je da *u novoj Jugoslaviji demokratska načela daju mogućnost narodima Vojvodine za puniji razvoj društvenog i nacionalnog života. Razume se da smo sada tek na početku, te ako se do sada mnogo što šta i nije ostvarilo verujemo da će sitnije poteškoće biti otklonjene, da će nestati u celosti nerazumevanja i šovinizma... Mađarski narod veruje da će brojčana relacija, kao osnovni princip doći do izražaja, ne samo prilikom izbora mesnih organa narodne vlasti nego i kod izbora članova sreskih, okružnih i GNOOV-a. Veruje da će mađarski narod bez ličijeg upliva moći slati svoje predstavnike u više odbore koji će tako u zajednici sa predstavnicima drugih naroda Vojvodine moći u duhu bratskog razumevanja raditi na ostvarivanju lepše budućnosti Vojvodine i njenih naroda za demokratsku i slobodnu Vojvodinu. Mađarski narod je, naime, načisto s tim da je očuvanje jedinstva naroda koji ovde živi opšti interes. Mađarski narod od ovih izbora očekuje učvršćivanje svojih prava, odnosno njihovo ostvarivanje na osnovu demokratskih principa. Zbog toga se na ove izbore sprema sa oduševljenjem i verom da će prema svojoj brojčanoj relaciji po prvi puta svoje glasove dati za kandidate za pravu narodnu vlast koju je Titova Jugoslavija osigurala i mađarskom narodu.*

Izbori su održani 8. jula 1945. godine i na njih je izašlo 81,64% upisanih birača. Pokrajinske vlasti nisu bile zadovoljne procentom izašlih birača. Smatrale su da je *on odraz nepoverenja dela nacionalnih manjina, posebno mađarske koja je još uvek stajala pod snažnim uticajem svoje reakcionarne buržoazije.*⁶⁷⁹ Rezultati izbora i struktura izabраниh odbornika izrazili su dominaciju narodnooslobodilačkog pokreta i njegovu nacionalnu politiku u predizbornoj kampanji. Izborom i predstavnika nacionalnih manjina u lokalne organe vlasti faktički su se počeli menjati međunacionalni odnosi u Vojvodini, budući da su prvi NOO-i posle oslobođenja bili uglavnom jednonacionalni (srpski). Tako u prvom NOO-u Starog Bečaja gde je mađarsko stanovništvo bilo većinsko nije bio ni jedan Mađar. U izborima od 8. jula izabrano je 18 Mađara od ukupno 30 odbornika.⁶⁸⁰ S obzirom na predratnu praksu ovakvo pomeranje nacionalne politike, moglo se smatrati radikalnim zaokretom i realnom pretpostavkom za širenje političkog uticaja nove vlasti i na nacionalne manjine. Bilo je to u funkciji priprema izbora za Ustavotvornu skupštinu na kojima se odlučivalo o obliku budućeg državnog uređenja. Međutim, i posle izbora za lokalne organe vlasti, mađarska manjina izražavala je izvesno nepoverenje, a i strah za svoju sudbinu. Takve pojave bile su podstaknute i propagandom protivnika nove vlasti da će Mađari biti totalno preseljeni iz Jugoslavije, isticala veličinu Hortija i druge antiitoističke i nacionalističke parole. Nisu izostale ni pretnje Mađarima koji su se uključili u partizanske organe vlasti. Obično su etiketirani kao *nacionalni izdajnici* itd. Takva propaganda ostavljala je političkog traga u raspoloženju mađarske manjine i biće prisutna tokom čitave 1945. godine.⁶⁸¹

⁶⁷⁸ *Slobodna Vojvodina*, Subotica 4. VII 1945, 7.

⁶⁷⁹ J. P o p o v, *Narodni front u Vojvodini 1944-1953*, N.Sad 1986, 219.

⁶⁸⁰ *Zapisi MNOO-a Stari Bečej za 1945.* (IASASB.F.118.knj.1).

⁶⁸¹ Prvih godina po oslobođenju mnogi članovi KPJ i SKOJ-a svoja imena prevode na srpska i pišu najčešće ćirilicom, želeći i na taj način da se distanciraju od onog dela svog naroda koji je za vreme rata činio zločine, ali i da time dokažu svoju lojalnost novoj vlasti.

Položaj mađarske manjine u ovom periodu tesno je povezan sa pitanjem normalizacije jugoslovensko-mađarskih odnosa. U tom smislu bila su otvorena pitanja reparacija, granica, razmene stanovništva na principu dobrovoljnosti itd. Sa utvrđivanjem ratne štete mađarskog okupatora otpočelo se već krajem 1944.godine. U raspisu Komisije za utvrđivanje zločina okupatora od 26.decembra insistiralo se na hitnoj identifikaciji ratne štete koju je počinio mađarski okupator *makar i približno*.⁶⁸² Trebalo je ustanoviti, ne samo broj ljudskih žrtava, već i uništenih preduzeća, popaljenih kuća, oduzete zemlje - naročito od srpskih kolonista, opljačkane imovine itd. Prikupljeni zvanični podaci potvrdili su da je na teritoriji Vojvodine ubijeno 30.185 ljudi, od čega u Bačkoj 8.588. Osakaćenih, mučenih i silovanih je identifikovano 25.500 od kojih u Bačkoj 8.660. Od 212.000 hapšenih, interniranih, odvođenih na prisilan rad i iseljenih lica u Bačkoj je registrovano 82.000.⁶⁸³ Procenjena ratna šteta u Vojvodini utvrđena je na oko 11,5 milijardi predratnih dinara, od čega na Bačku 4.558.942.329 dinara.⁶⁸⁴

U denacionalizatorskoj politici, mađarski okupator je uništio i otuđio značajne kulturne vrednosti i umetničko blago iz Bačke. O tome je brinula posebna komisija GNOO-a koju su sačinjavali Svetozar Georgijević, Raduško Ilić i Mladen Leskovac koji su marta 1945.godine boravili u Budimpešti i Pečuju u cilju restitucije kulturnih dobara.⁶⁸⁵ Prema kasnijim izveštajima vlasti, najveći deo kulturnog blaga koje nije uništeno, vraćeno je u Jugoslaviju.⁶⁸⁶

Prema članu 12 Sporazuma o primirju između Privremene vlade Mađarske, s jedne, i SSSR, Velike Britanije, Severne Irske i SAD, s druge strane, potpisanim u Moskvi 20.januara 1945.godine, predviđeno je da Mađarska Jugoslaviji isplati vrednost od 70 miliona američkih dolara i to u mašinama, postrojenjima, voznim sredstvima, plovnim objektima, gorivu, stoci i drugoj robi. Isplata je trebalo da se obavi od 20.januara 1945. do 20.januara 1951.godine. Međutim, jugoslovenska vlada je odlučila da Mađarskoj produži rok plaćanja na osam godina i da joj olakša vraćanje duga u prvim godinama. Prema obrazloženju šefa jugoslovenske delegacije pri Savezničkoj kontrolnoj komisiji u Mađarskoj, pukovnika Obrada Cicmila *jugoslovenska vlada se na ovaj korak odlučila sa željom da i na taj način pomogne mađarskom narodu u ekonomskoj obnovi i učvršćenju demokratskih snaga u Mađarskoj*.⁶⁸⁷

Problem jugoslovensko-mađarske granice nije izrazitije opterećivao odnose dve države, mada su postojale obostrane težnje za određenim revizijama. Jugoslavija je želela da na mirovnoj konferenciji pokrene pitanje Bajskog trokuta, Pečuja i okoline Segedina gde je živelo brojnije slovensko stanovništvo⁶⁸⁸ i postojala težnja za priključenjem Jugoslaviji. Mađarska je, pak, imala iluzija da će na mirovnoj konferenciji uspeti barem da sačuva Bačku

⁶⁸² IASASB.F.130.K.6.dok.b.b.

⁶⁸³ AV.F.PK KPS za Vojvodinu br.5699.

⁶⁸⁴ AV.F.183.K.449.dok.b.b.

⁶⁸⁵ AV.F.169.br.402/945.

⁶⁸⁶ Vidi opširnije J. P o p o v, *Biblioteke i knjižnice u Vojvodini za vreme Drugog svetskog rata*, Zbornik za istoriju Matice srpske br.25/1982,51-73.

⁶⁸⁷ *Slobodna Vojvodina*, N.Sad 5. VIII 1946,1.

⁶⁸⁸ Još novembra 1944. od oslobođenja Baje i okoline slovensko stanovništvo pokrenulo je inicijativu za prisajedinjenje tih teritorija jugoslovenskoj državi. Na čelu te akcije nalazio se Anton Karagić koji je u jednom telegramu Josipu Brozu pisao da slovenski narodi više ne žele da žive izvan svoje države. Međutim, jugoslovenska strana mada je podržavala ovakvu akciju "iz internacionalističkih razloga", odustala je od toga već januara 1945.

i Baranju. Međutim, na Pariskoj mirovnoj konferenciji nije došlo do revizije jugoslovensko-mađarske granice. Jugoslovenska strana je od svojih zahteva odustala, najverovatnije na sovjetski nagovor, jer se i na taj način želelo pomoći mađarskim komunistima u procesu učvršćivanja vlasti.⁶⁸⁹

Više uticaja na položaj i političko raspoloženje mađarske nacionalne manjine u Vojvodini imale su ideje o razmeni stanovništva. Već u vreme oslobođenja Vojvodine bile su prisutne ideje o totalnom iseljenju mađarske manjine sa ovih prostora, ali se od nje odustalo.⁶⁹⁰ Ostvarenjem takvih ideja posebno se bavio Sreten Vukosavljević, ministar za kolonizaciju DFJ. On je izražavao skepsu prema pitanju opstanka nacionalnih manjina uz granični pojas sa Mađarskom, nasuprot prihvaćenoj politici komunista da one *treba da budu most spajanja, a ne razdvajanja dveju država*. U opširnom elaboratu koji je uputio Ministarstvu inostranih poslova i Milovanu Đilasu 23.septembra 1945.godine isticao je da Mađari u bačkotopolskom, starobečejskom i somborskom srezu čine znatnu većinu - razmešteni su pored granice i uklinjeni prema sredini Vojvodine duž Tise. *Nacionalno su jaki i imaju vrlo razvijeno osećanje nacionalne zajednice sa Mađarima iz Mađarske.Imaju više i istorijske i nacionalne svesti nego Jugosloveni. Imaju samosvesti i previše, i smatraju se superiornijim od Jugoslovena. Bili su stolecima nosioci jedne državnosti, imaju jako razvijeno to osećanje i ne može se ni zamisliti da mogu usvojiti neko drugo osećanje. Oni će uvek priželjkivati da se pripoje Mađarskoj...Isto kao i Nemci oni nisu nimalo Vojvodani po osećaju - oni su samo Mađari...Među našim Mađarima ima oko sto hiljada bezemljaša. Svima njima moraće se, ako ostanu u našoj državi dodeliti zemlja kao Jugoslovenima, jer ako ostanu ne sme se među stanovništvom praviti razlika. A ako budemo i Mađarima davali zemlju mađarizovaćemo Vojvodinu još više nego što je sad i iscrpeti fond sve raspoložive zemlje pa je neće biti za naše borce i njihove porodice. Zbog toga moramo sada iseliti Mađara barem toliko koliko je potrebno da ne mađariziramo Vojvodinu više nego što je sada. Ne možemo ih raseliti po drugim našim krajevima. Ne možemo ostaviti u Vojvodini Mađara više nego toliko, koliko nam neće biti opasno.* Dalje je upozoravao da ako se ne može drugačije, onda da se Mađarskoj ustupi Kanjiža, Senta i sve na istok do Mokrina. Ovo je uslovljavao samo ako bi Mađarska primila barem 200.000 jugoslovenskih Mađara. Međutim, ipak je smatrao za najrealnije rešenje da se iz Jugoslavije iseli 80.000 Mađara. Bio je isuviše svestan da bi razmenom stanovništva jugoslovenska strana bila u gubitku, jer je u to vreme u Mađarskoj živelo oko 20.000 Hrvata i 6.500 Srba.⁶⁹¹ Na Pariskoj mirovnoj konferenciji 1946.godine, ne samo da je došlo do uspostavljanja diplomatskih odnosa između Jugoslavije i Mađarske, već je 22 septembra između njih potpisan i Sporazum o slobodnoj razmeni stanovništva (do 40.000), koja bi se realizovala u roku od tri godine, počev od 1947.godine.⁶⁹²

⁶⁸⁹ B. Petranović, *Balkanska federacija 1943-1948*, Beograd 1991,116.

⁶⁹⁰ Dušan Bilandžić, koji se 1945. nalazio u N.Sadu u štabu Treće armije, zabeležio je dosta godina kasnije da mu je jednom prilikom advokat Budimčević rekao: *Druže majore, srpski narod će vam biti zahvalan, dok je tog naroda, vijeka i Boga, zato što ste isterali Nijemce iz Vojvodine, ali vam nikada neće zaboraviti što niste isterali i Mađare pa da imamo čistu srpsku Vojvodinu*. Mišljenje Budimčevića predstavljeno je kao najdublje uverenje najčećeg dela srpskog stanovništva u Vojvodini. (*Globus*, Zagreb 22.studeni 1991,39).

⁶⁹¹ A1.Građa bivšeg Arhiva CK SKJ IX 5-II/5 i B. Petranović, *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove*, Beograd 1969,404-406.

⁶⁹² Do slobodne razmene, tj preseljenja mađarskog stanovništva u Mađarsku, otpočelo je 1947.godine, ali je relativno mali broj iskoristio to pravo, s obzirom na početak sukoba sa zemljama Informacionog biroa.

Zvanično potpisivanje Ugovora o miru između FNRJ i Mađarske, 10. februara 1947. godine umnogome će se pozitivno odraziti na položaj i život mađarske nacionalne manjine u Jugoslaviji. Tome su svakako doprinosile i političke promene u ustavnom statusu Vojvodine koja je konstituisana kao autonomna pokrajina u sastavu federalne Srbije. Izgrađivana u toku NOP-a, prvenstveno kao izraz težnji srpskog naroda, svoje političko opravdanje autonomija Vojvodine nailazi i u višenacionalnoj strukturi. To posebno dolazi do izražaja na Skupštini izaslanika naroda Vojvodine koja je održana 30. i 31. jula 1945. godine, kada su svi njeni narodi dobili pravo da se izjasne o budućem statusu Vojvodine. U ime vojvođanskih Mađara na Skupštini su govorili Ištvan Lerik i Žigmond Kek. Govoreći "nadahnuto", prema izveštaču *Slobodne Vojvodine*, Kek je istakao: *Mi Mađari gajimo neograničeno poverenje prema novoj demokratskoj i federativnoj Jugoslaviji. Ona nije više zemlja gde izdajnička klika ugnjetava narode, već bratska državna zajednica izgrađena voljom slobodnih naroda...Mi smo svesni da ćemo sa našim prisajedinjenjem jačati srpsku demokratiju, koja je nama mađarskim demokratama oružani saborac. Mi u ovom prisajedinjenju ne gledamo ekonomsko ili geografsko, nego borbeno prisajedinjenje mađarske demokratije srpskoj demokratiji. To se susreće narod Petefija i Košuta sa narodom Markovića i Miletića. Mađari u bratskoj zajednici sa narodima Vojvodine preko srpske federalne jedinice izgrađuju i učvršćuju Titovu novu Jugoslaviju.*⁶⁹³

Mada su njihovi nastupi pretendovali da izraze želju i raspoloženje svih Mađara u Vojvodini, stvarnost je bila drugačija i protivrečnija. Većina je ovaj čin smatrala za srpsku stvar, ali će ga kasnije prihvatiti kao istorijsku realnost i jedinu mogućnost da ostanu kompaktni na jednoj teritoriji i sa perspektivom homogenijeg delovanja i odbrane nacionalnih prava i interesa.

Formalnopravni status Vojvodine u okviru federalne Srbije bio je potvrđen odlukom Trećeg zasedanja AVNOJ-a 10. avgusta 1945. godine i Zakonom Narodne skupštine Srbije o ustanovljenju i ustrojstvu autonomne pokrajine Vojvodine od 3. septembra iste godine.

Političko raspoloženje naroda Vojvodine, a time i Mađara, trebalo je da dobije svoju potvrdu i na predstojećim izborima za Ustavotvornu skupštinu. Nova vlast preduzela je niz mera kako bi opravdala političku celishodnost svojih predizbornih aktivnosti i programa. U tom smislu, od posebnog značaja bilo je donošenje Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji 23. avgusta 1945. godine. Ova socijalno-ekonomska i politička mera trebalo je da zadovolji veliki broj agrarne sirotinje, ali i proširi osnove nove vlasti. U predizbornim aktivnostima izrazitije se angažuju i pripadnici mađarske manjine. Preko organizacija Narodnog fronta i tzv. aktiva agitatora objašnjavala se ukupna partijska, a posebno nacionalna politika i nastoje se potisnuti recidivi prošlosti. Tome su se, međutim, suprotstavljale nacionalističke, iredentističke i antikomunističke snage vojvođanskih Mađara, naročito u onim sredinama gde su činili većinsko stanovništvo. Zapažena je i aktivna uloga sveštenstva u tom periodu.

Mada u predizbornoj kampanji nije bilo krupnijih problema, ipak su se na pojedinim mestima javljale situacije koje su upozoravale na njihovu složeniju političku suštinu i karakter. Delikatniju situaciju susrećemo u starobečejskom srezu. Naime, tu su za poslaničke kandidate na listi Narodnog fronta bili imenovani general-lajtnant Petar Drapšin (rodом iz Turije), a za njegovog zamenika Andraš Farago. Na mnogim predizbornim mitinzima Drapšin je dobijao poverenje prisutnih, ali je njegova tragična smrt 2. novembra 1945. godine

⁶⁹³ J. P o p o v, *Glavni NOO Vojvodine 1943-1945...*, 558-559.

umnogome iskomplikovala situaciju. Postavilo se pitanje - treba li poslanički kandidat da bude njegov zamenik ili se mora kandidovati novi, i to isključivo Srbin? Posebne reakcije javile su se u čisto srpskim sredinama gde su tragovi okupacije, pre svega racije, bili isuviše sveži. Političku i međunacionalnu zategnutost u srezu pokušaju da razreše imenovanjem književnika Jovana Popovića za poslaničkog kandidata, ali su i dalje ostale brojne reakcije i komentari.

Izbori su održani 11.novembra 1945.godine pod strogom kontrolom nove vlasti.⁶⁹⁴ Prema zvaničnim podacima za kandidate za liste Narodnog fronta u Vojvodini glasalo je 85,40% birača. Zanimljivo je da je u Vojvodini, posle Slovenije i prema zvaničnim podacima vlasti, bilo najviše ubačenih kuglica u kutiju bez liste.⁶⁹⁵

Vlasti u Vojvodini uglavnom nisu bile zadovoljne rezultatima izbora, posebno držanjem i odzivom mađarske nacionalne manjine. Veoma je malo dostupnih izveštaja o izbornim rezultatima, naročito iz onih mesta gde je mađarsko stanovništvo bilo većinsko. Međutim, veoma je indikativan jedan izveštaj predsednika MNOO-a Bačkog Gradišta Mite Čovića od 12.novembra 1945.godine u kome se konstatuje da je na izbore u mestu izašao od ukupno 4.106 upisanih, 3.551 birač. Za saveznu listu, na kojoj je bio Jovan Popović glasalo je 1.253, za Ferencu Šotia 149, a u kutiju bez liste ubačeno je 1.349 kuglica. Nacionalna struktura izašlih na izbore bila je sledeća: Mađara 1.939, Srba 1.602 i 10 ostalih.⁶⁹⁶

Posle saveznih izbora pojačalo se nepoverenje prema mađarskoj nacionalnoj manjini, ali KPJ nije odustajala od svoje političke platforme - politike nacionalne ravnopravnosti. Složenost međunacionalnih (srpsko-mađarskih) odnosa još više se komplikovalo jačanjem mađarskih revizionističkih težnji krajem 1945.godine i početkom naredne godine koje su se naročito isticale u mnogim sredinama u Bačkoj. Tim povodom, Mađari, poslanici Narodne skupštine FNRJ: Pal Šoti, Jožef Salai, Vince Rac, Ištvan Varga, Ištvan Lerik, Jožef Sekelj i Šandor Olah, izdali su proglas mađarskom narodu u Vojvodini i istakli sledeće: *Mi Mađari poslanici protestujemo u ime našeg naroda protiv šovinističke, iredentističke, protivnarodne, revizionističke i huškačke propagande vaskrsle mađarske reakcije. Protestujemo zbog ugnjetavanja slovenske braće u Mađarskoj zbog nepozvanog mešanja stare mađarske gospodске reakcije u sudbinu jugoslovenskog mađarskog naroda. Mađarski revizionisti nameravaju da razbiju jedinstvo naših naroda. Svojom rabotom oni bi hteli stvoriti jaz između naroda Jugoslavije i Mađarske, da pokvare odnose Jugoslavije i Mađarske, onemoguću demokratsku saradnju naroda Dunavskog bazena...Mađarski narod uživa takvu slobodu kakvu u toku svoje istorije još nikada nije uživao. Zbog toga on neće*

⁶⁹⁴ Strogo poverljivim dopisom od 7. XI 1945. Okružni komitet KPJ upozoravao je sreski koitet starobečejskog sreza: *Svaki, pa i najmanji propust i ležernost može nas skupo stajati na izborima. Ne pobediti potpuno i impresivno (zbog inostranstva) znači pokazati našu slabost i dati reakciji mnogo više poletu i volje za njen razornički rad. Znači u isto vreme da smo stavili u pitanje plod naše teške i skupe NOB-e...*(IASASB.F.131.K.46.dok.b.b). Predsedništvo Narodne skupštine APV, Odeljenje za unutrašnje poslove, takođe je (aktom pov.br2211 od 27. X 1945) obavestilo predsednike izbornih komisija da će na dan izbora u mnoga mesta u zavisnosti od političke situacije biti poslate patrole narodne milicije. Posebno se insistiralo da se one ne pojavljuju na samim biralištima, ali da budu u blizini kako bi mogli efikasno delovati u slučaju potrebe. U cilju sprečavanja incidenata, bili su određeni i tzv čuvari kutija. U mestima gde je mađarsko stanovništvo bilo većinsko za čuvare su postavljani i Mađari, ali samo oni u koje je vlast imala poverenje. (IASASB.F.118.1228).

⁶⁹⁵ *Zapisnici NKOJ i privremene vlade DFJ 1943-1945*, (priređili: B. Petranović i Lj. Marković), Beograd 1991,636.

⁶⁹⁶ IASASB.F.130.fasc.3.dok.b.b.

*da trpi da se pod parolom "oslobođenja" ili "etničkih granica" mešaju u njegovu sudbinu oni koji su stavili ceo mađarski narod pod jaram fašizma koji je mađarski narod oterao u katastrofu. Našem narodu je okupacija predstavljala takvo iskustvo koje mu je konačno otvorilo oči... Jedino smo mi jugoslovenski Mađari pozvani da utvrdimo da li se osećamo u Jugoslaviji kao u svom domu, da li je smatramo svojom narodnom republikom, našom otadžbinom i da li vidimo u njoj sigurnu budućnost. One pak mađarske elemente koji danas ponovo rovale sa revizijom i etničkim granicama smatramo nepozvanim da se mešaju u našu sudbinu.*⁶⁹⁷

Prevladavanje mađarskog revizionizma i iredentizma bilo je u središtu delovanja institucija nove vlasti i posebno komunista. U tom smislu, od velikog značaja bilo je rešavanje seljačkog pitanja i početak izvršenja agrarne reforme. Mada je zakon donet još avgusta 1945. godine, podela zemlje otpočela je početkom 1946. godine. Podela zemlje nije shvaćena samo kao tehničko pitanje i posao, već kao značajna politička mera kojom se otvarao proces dublje socijalne diferencijacije i jačanje uticaja na sitno seljaštvo kao osnovnog stratuma na selu.

U odnosu na mađarsku nacionalnu manjinu agrarna reforma je imala poseban politički smisao, s obzirom da je ona bila isključena iz reforme koja je izvedena u Kraljevini SHS. Agrarnim raspravama data je posebna politička težina, a štampa je bila prepuna vesti i napisala: *U Starom Bečeju Mađari i Srbi zajedno učestvuju u eksproprijacionim raspravama, Mađarski bezemljaši oduzimaju zemlju posednicima Mađarima, Agrarni interesenti u Molu osujećuju izigravanje Zakona o agrarnoj reformi* itd.⁶⁹⁸

Orijentacija KPJ da se i mađarskim bezemljašima dodeli zemlja nije u svim sredinama nailazila na odobravanje, naročito u mestima gde je bilo manje zemlje u agarnom fondu. Te pojave izraženije se javljaju u Bačkoj. Političke teškoće javljaju se i u sredinama gde su Mađari bili agrarni interesenti, a zemlja oduzimala od Srba.⁶⁹⁹

U agrarnoj reformi 36.000 porodica očekivalo je zemlju, ali ih je dobilo 18.578.⁷⁰⁰ Procentualno, broj onih Mađara koji su reflektovali na zemlju i onih koji su je i dobili, razlikuje se u Banatu i u Bačkoj. U južnom Banatu čak 84% mađarskih agrarnih interesenata je dobilo zemlju, a u severnom 79%. Ovo se objašnjavalo time *da Banat nije u toku rata bio pod mađarskom okupacijom, da tu Mađari nisu činili zločine i više je mađarskih porodica pomagalo NOP.*⁷⁰¹ U Bačkoj je veoma mali broj mađarskih porodica došao do tako očekivane zemlje.

Mada je agrarna reforma bila samo taktička i prelazna mera u rešavanju seljačkog pitanja - trajnije opredeljenje komunista bila je kolektivizacija - ona je veoma povoljno ođeknula među mađarskim stanovništvom. Realno, nova vlast je potvrdila politiku nacionalne ravnopravnosti, prihvatajući i Mađare kao ravnopravne građane.

Uporedo sa agrarnom reformom u Vojvodini se sprovodi i kolonizacija. Doseljavanjem 37.616 porodica sa preko 225.000 članova znatno je izmenjena etnička i demografska slika Vojvodine. U ovu višenacionalnu sredinu došlo je stanovništvo iz ratom stradalih

⁶⁹⁷ *Slobodna Vojvodina*, Novi Sad 5. II 1946, 1.

⁶⁹⁸ *Slobodna Vojvodina*, Novi Sad 11-18. I 1946.

⁶⁹⁹ B. Petranović, *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji u vreme obnove...*, 399.

⁷⁰⁰ Registratura bivšeg PK SKV, rukopisi Dobrivoja Vidića, dok.b.b.

⁷⁰¹ *Elaborat o sprovođenju politike KPJ prema Mađarima od 17. VI 1952.* Registratura bivšeg PK SKV, dok.b.b.

krajeva koje je svojim masovnim učešćem u NOP-u trebalo da bude važno političko uporište nove vlasti i KPJ. Prema procenama vlasti od 1. jula 1946. godine u Vojvodini je bilo ukupno 1.442.737 stanovnika od čega 844.325 slovenskog i 406.649 Mađara.⁷⁰² U to vreme, ukupno je u Vojvodini bilo 498.412 neslovenskog stanovništva.⁷⁰³

U nacionalnoj politici nove vlasti i KPJ značajnu ulogu imala je i kulturno-prosvetna delatnost i život nacionalnih manjina. Odmah po završetku Drugog svetskog rata, 22. jula 1945. godine u Novom Sadu je održana osnivačka skupština Vojvođanskog mađarskog kulturnog saveza, iako je on otpočeo sa radom još krajem 1944. godine. U rezoluciji Skupštine se posebno isticalo: *Mi znamo i tvrdimo da je opstanak jedne male nacionalne grupe samo tako moguć ako će se staviti u službu demokratskih i slobodoljubivih ideja...*, dok je u telegramu Josipu Brozu stajalo: *Među slobodnim narodima Jugoslavije s punom svešću i odgovornošću negujemo svoj jezik i svoju kulturu za zajedničke bratske ciljeve. Počinjemo svoj rad s verom da svojom delatnošću služimo jačanju naše demokratske države...*⁷⁰⁴

Vojvođanski mađarski kulturni savez bio je nosilac svih kulturnih i prosvetnih aktivnosti, ali i organizacija preko koje je KPJ ostvarivala svoj politički uticaj na mađarsku manjinu. U središtu njenog delovanja bile su sve oblasti duhovnog života Mađara - razvoj jezika, kulture, folkloru itd. Na teritoriji Vojvodine 1945. godine delovalo je 16 mađarskih kulturno-umetničkih društava sa blizu pet hiljada članova, da bi već sledeće godine bilo 52 društva sa 10.737 članova.⁷⁰⁵ Početkom 1946. godine javljaju se i pokušaji obnavljanja nekih kulturnih i drugih društava koja su delovala u toku rata, a i pre. Tako su Udruženje malih posjednika, Rimokatoličko omladinsko udruženje, Rimokatoličko zemljoradničko momačko udruženje i Rimokatolička čitaonica u Starom Bečeju podneli, početkom 1946. godine, MNO-u zahtev za obnovu rada, ali ih je on 16. februara odbio, smatrajući da u gradu radi mađarsko kulturno-umetničko društvo koje je sasvim dovoljno za rad na kulturnom i prosvetnom podizanju mađarskog naroda i da su funkcioneri organizacija koje su zahtevale ponovni rad u vreme okupacije bili fašistički nastrojeni i odobravali politiku okupatora te da se protiv idejama i tekovinama NOB-a i da su i danas pristalice revizionističke politike.⁷⁰⁶

U kulturnoj politici poseban značaj i publicitet pridavan je otvaranju Mađarskog narodnog pozorišta 20. oktobra 1945. godine u Subotici. Ono je, kako je istakao njegov upravnik Ištvan Lerik, *jedan od dokaza ravnopravnosti naših naroda, one slobode koju otadžbina pruža Mađarima, a to je slobodna reč, misao i narodna kultura kojom će se jačati slobodna i demokratska Jugoslavija.*⁷⁰⁷

U prosvetnoj politici stvaraju se takođe pretpostavke za obrazovanje manjina na maternjem jeziku. Zakonom o ustanovljenju i ustrojstvu APV od 9. septembra 1945. godine

⁷⁰² Prema prvom zvaničnom posleratnom popisu obavljenom 1948. u Vojvodini je živelo ukupno 1.640.757 stanovnika od kojih je 428.750 bilo Mađara, dok je u Jugoslaviji bilo ukupno 496.492 pripadnika mađarske nacionalne manjine.

⁷⁰³ U ovaj broj nisu uračunati pripadnici nemačke nacionalne manjine u logorima, a van njih se nalazilo svega 9.559. (AV.F.PK KPS za Vojvodinu, br.5697).

⁷⁰⁴ *Slobodna Vojvodina*, Novi Sad, 23. VII 1945,1.

⁷⁰⁵ AV.F.PK KPS za Vojvodinu, br.2896.

⁷⁰⁶ IASASB.F.118.knj.2.

⁷⁰⁷ Od jeseni 1945. do juna 1946. ovo pozorište dalo je 75 predstava, od kojih čak 15 premijera, a gostovalo je u Senti, Novom Sadu i Bačkoj Topoli. (*Slobodna Vojvodina*, Novi Sad 1. XI 1945,1 i 23. VI 1946,5).

jasnije je definisano pitanje politike obrazovanja, po kojem se smatralo da svi pripadnici imaju pravo školovanja na maternjem jeziku.⁷⁰⁸ Odlukom odeljenja za prosvetu GNOOV-a od 20. juna 1945. godine o upisu učenika u prve razrede školske 1945/46. godine propisano je u kojim mestima i pod kojim uslovima će se otvoriti škole na jezicima narodnosti.⁷⁰⁹ Osnovnoškolskim obrazovanjem u Vojvodini je 1945. godine bilo obuhvaćeno 33.484 učenika koji su raspoređeni u 753 odeljenja, a sa radom su otpočele i tri gimnazije na mađarskom nastavnom jeziku.⁷¹⁰ Nedostatak učitelja i nastavničkog kadra ublažavao se organizovanjem tromesečnih kurseva, ali je već od 1946. godine ovaj problem rešavan otvaranjem mađarskih odeljenja na Višoj pedagoškoj školi u Novom Sadu.

Od oslobođenja Vojvodine i promene stava prema Mađarima započinje i razvoj izdavačke delatnosti. Pokrenut je dnevni list *Szabad Vajdaság* koji je 27. septembra 1945. godine promenio ime u *Magyar szó*,⁷¹¹ a od posebnog značaja bio je časopis *Híd* sa bogatom revolucionarnom tradicijom.

U cilju ideološkog obrazovanja mađarskog radništva pristupilo se prevođenju i izdavanju klasika marksizma na mađarski jezik. Od 1945. do 1947. godine izdato je 36 takvih dela sa ukupnim tiražom od blizu dvesto hiljada primeraka.⁷¹²

Donošenjem Ustava 31. januara 1946. godine članom 13 rešeno je *da nacionalne manjine uživaju u FNRJ sva prava i zaštitu svog kulturnog razvitka i slobodne upotrebe svog jezika, čime je ustavnim putem rešen položaj mađarske manjine u Jugoslaviji*.⁷¹³

Političko raspoloženje mađarske manjine bilo je ponovo na probi u vreme izbora za Skupštinu NR Srbije. Ovom prilikom, komunisti su znatno pažljivije i organizovanije ušli u izbornu aktivnost. Sada su već imali šira politička uporišta - u 1946. godini već je bilo 1.430 Mađara komunista, za razliku od protekle godine kada ih je bilo svega 260.⁷¹⁴

Predizborna aktivnost u kojoj su se angažovale organizacije Narodnog fronta posebno je razvijana u nacionalno mešovitim sredinama i u tamo gde je mađarsko stanovništvo bilo većinsko. Tako je samo u senčanskom srezu održano 150 predizbornih konferencija na kojima je učešće uzelo preko 47.000 Srba i Mađara.

Na predizbornom mitingu u Novom Sadu, 20. oktobra 1946. godine Blagoje Nešković, predsednik vlade Srbije, istakao je: *Glavna briga Srba u Vojvodini treba da bude u tome da budu osetljivi prema nacionalnim potrebama ostalih nacionalnih grupa i davati na svakom mestu primer poštovanja nacionalnih prava pojedinih nacionalnih grupa koji će uvek i na prvom mestu imati pred očima interes učvršćivanja bratstva i jedinstva među našim narodima...A na drugim nacionalnim grupama je da se one u potpunosti odvoje od reakcionarnih elemenata koji žive u njihovoj sredini jer smo imali negativno iskustvo na prošlim izborima za Ustavotvornu skupštinu FNRJ. U ime mađarske nacionalne manjine Pal Šoti je izjavio *Mi Mađari ćemo ovim izborima pokazati da hoćemo da budemo dostojni građani nove Jugoslavije*.⁷¹⁵*

⁷⁰⁸ Službeni list Vojvodine, br.13, N.Sad 20. IX 1945,1.

⁷⁰⁹ Službeni list Vojvodine, br.5, Novi Sad 25. VI 1945,8.

⁷¹⁰ Službeni list Vojvodine, br.11, Novi Sad 1. IX 1945,6-7.

⁷¹¹ Vidi opširnije: K a l a p i s Z, *A Magyar szó fél évszázada*, Ujvidék 1994,199.

⁷¹² Stenografski zapisnik sa Osme pokrajinske konferencije PK KPS za Vojvodinu, Registratura bivšeg PK SKV, neregistrovana građa.

⁷¹³ Ustav FNRJ, Beograd 1946.

⁷¹⁴ J. P o p o v, *Organizacija KPJ u Vojvodini 1945-1948.*,84.

⁷¹⁵ *Slobodna Vojvodina*, Novi Sad 31. X 1946,1-3.

Izbori su održani 10. novembra 1946. godine. Na njih je izašlo 92,27% od ukupno upisanih birača. Apsolutnom pobedom kandidata Narodnog fronta vlasti su prvi put izrazile zadovoljstvo učešćem i rezultatima izbora i u sredinama gde je mađarsko stanovništvo bilo većinsko. U perspektivi, međutim, i nacionalna politika i međunacionalni odnosi još će biti izloženi uticajima prošlosti i njenim recidivima.

b. Suđenja za ratne zločine

Na Drugom zasedanju AVNOJ-a, novembra 1943. godine, usvojena je odluka o suđenjima za ratne zločine, posle čega je NKOJ i formirao Državnu komisiju za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača, čiji je osnovni zadatak bio *utvrđivanje odgovornosti, pronalaženje i privođenje kazni svih lica odgovornih za zločine koji su u Jugoslaviji počinili i čine u toku rata okupatori i njihovi pomagači*.⁷¹⁶

U procesu formiranja zemaljskih komisija za istraživanje ratnih zločina, Pokrajinski Narodnooslobodilački odbor Vojvodine odlučio je 10. decembra 1943. godine da se ovakve komisije formiraju i pri nižim organima vlasti. One su osnovane da bi sakupile podatke o zločinima i zločincima, ubistvima, zlostavljanjima, pljački, silovanjima, odvođenjima u logore, raznim maltretiranjima i privedu pravdi sva lica koja su u tome učestvovala, bez obzira na nacionalnu pripadnost. Posebno je upozoreno na potrebu evidentiranja onih Mađara i Nemaca koji su se *dobro držali prema slovenskim narodima kako bi se kazna izvršila samo nad onima koji su ogrezli u zločinima, a pošteđeli nevini pripadnici ovih nacionalnosti*.⁷¹⁷

Promene na evropskim ratištima i jačanje partizanskog pokreta, dovele su do pojava likvidacija saradnika okupatora i onih *koji su se slabo držali na policiji i time naneli velike štete pokretu*, i pre oslobođenja zemlje. Takve pojave su sve češće i u Vojvodini, ali okupacione vlasti na njih ne reaguju posebnim merama, masovnim odmazdama itd, kao prve godine okupacije. Kažnjavanje saradnika okupatora u Bačkoj javlja se već od početka 1944. godine. Tada su na udaru najviše pripadnici srpske nacionalnosti jer se strahovalo od represije ako bi se proširile i na nosioce okupacione vlasti. Međutim, pokrajinsko rukovodstvo ubrzo je procenilo da se ove likvidacije mogu shvatiti kao "bratoubilački obračun", pa se odlučuje i na kažnjavanje Nemaca i Mađara za koje se smatralo da pripadaju kategoriji ratnih zločinaca.⁷¹⁸ U jednom izveštaju GNOOV-a od 19. marta 1944. godine kažnjavanjima se pridavala velika pažnja i ocenjeno je tada da je *samo nekoliko uspešno izvedenih likvidacija izdajnika u Banatu, Bačkoj i Baranji povećalo pouzdanje narodnih masa u snagu našeg pokreta i uverila ih da fašistička vlast nije više svemoguća...da narodi Jugoslavije traže pravednu kaznu za ratne zločince bez obzira na nacionalnost i da će se tek posle njihovog pravednog kažnjavanja moći pristupiti izgradnji novog društva*.⁷¹⁹

Maja meseca 1944. godine imenovan je u Vojvodini Slavko Kuzmanović za predsednika Komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača. Za njega je Jovan Veselinov, sekretar PK KPJ za Vojvodinu tom prilikom izjavio da je pogodan za ovu dužnost *jer je čvrsta ličnost i bez sentimentalnosti*.⁷²⁰ Posle oslobođenja on će postati javni

⁷¹⁶ Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945..., 140

⁷¹⁷ J. P o p o v, Glavni NOO Vojvodine 1943-1945..., 19.

⁷¹⁸ Lj. V a s i l i ć, Pokrajinski komitet KPJ za Vojvodinu 1941-1945..., 310.

⁷¹⁹ J. P o p o v, Glavni NOO Vojvodine 1943-1945..., 30.

⁷²⁰ U kombinaciji za predsednika bio je i Aleksandar Moč, ali je već tada prevladavalo mišljenje da *on nije*

tužilac Vojvodine, a na njegovo mesto biće postavljen Petar Mojačević, advokat iz Stare Pazove.⁷²¹ Komisija je zvanično osnovana 17.septembra 1944.godine, neposredno pred oslobođenje Vojvodine. Tada se osnivaju i tzv Veća statističara koja su imali za cilj da prikupe podatke o svim zločinima na teritoriji Vojvodine. Rad na tim poslovima GNOO Vojvodine pridavao je poseban opštenarodni značaj, ocenjujući da je svaki iskreni rodoljub dužan da svojom saradnjom pomogne njen rad.⁷²² Oktobra 1944.godine donet je i poseban Pravilnik o radu Komisije. Međutim, pored preciznih uputstava i pravila, u Vojvodini su se javili i primeri lične osvete, samovoljnog presuđivanja, ali i samovolje u radu organa OZNE čiji pripadnici nisu najbolje poznavali vođanske prilike. Na negativnosti u radu OZNE reagovali su povremeno i civilni organi vlasti. Tako je OK KPJ za severni Banat u pismu od 28.oktobra 1944.godine tražio da organi OZNE ne hapse samovoljno, već da se, uz provere, ona vrše isključivo na predlog organa Vojne uprave.⁷²³

Sa drastičnim kažnjavanjem otpočelo se odmah po oslobođenju Vojvodine i to uglavnom na osnovu presuda i izjava svedoka. Međutim, suđenjima se ipak nastoji dati uverljiviji pravni karakter, mada je bilo primera da su pismene presude donete nakon egzekucija od strane OZNE. Polovinom novembra 1944.godine doneta je naredba o zabrani uništavanja dokumenata u opštinskim i gradskim arhivama jer se smatralo da će ona biti glavni dokazni materijal na suđenjima za ratne zločine.⁷²⁴ Ova naredba je usledila zbog pojava masovnog spaljivanja i uništavanja arhiva, knjiga, propagandnog materijala i drugih tragova okupacione vlasti, mada su uništavanje vršili i sami okupatori prilikom povlačenja. Već 17.januara 1945.godine, dakle prvih dana oslobodanja glavnog grada Mađarske, Triva Militar kao član Anketne komisije za Bačku i Baranju pri Komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača u Vojvodini, boravio je u Budimpešti sa zadatkom da pregleda tamošnje državne arhivske ustanove i prikupi što više podataka za predstojeća suđenja ratnim zločincima. Prema kasnijem svedočenju, njegov zadatak bio je i da pripremi podatke za konkretnija reparaciona zahtevanja od Mađarske pred međunarodnim sudom i mirovnom konferencijom.⁷²⁵

Anketna komisija u Vojvodini, a posebno njeni niži organi, intenzivno su radili na prikupljanju svih relevantnih podataka kako bi se utvrdila odgovornost svakog pojedinca za počinjene zločine.

Radikalne mere prema delu mađarskog stanovništva, posebno u Bačkoj i njihovo napuštanje krajem novembra 1944.godine uticalo je i na rad Anketne komisije koja od 1945.godine intenzivnije radi na ispitivanju stvarne krivice svakog pojedinca, ali i ovom prilikom najčešće se presude donose na osnovu izjava svedoka.

Od polovine januara 1945.godine i potpisivanja kapitulacije Mađarske (20.januara) organi OZNE intenzivnije tragaju za glavnim krivcima za ratne zločine, posebno u Bačkoj. O tome je beogradska *Politika* 11.februara 1945.godine prenela i zvanično saopštenje

pogodna ličnost za tu dužnost iz razloga što će i njegovo držanje u toku rata morati doći pod posebnu proveru. (Lj. Vasić, *Pokrajinski komitet KPJ za Vojvodinu 1941-1945.*,355).

⁷²¹ Za potpredsednika Komisije imenovan je Stevan Vasić, a sekretara Milan Gavranov. Određeni su i referenti za pojedine okruge. (J. Popov, *Glavni NOO Vojvodine 1943-1945.*,146-147.

⁷²² AVJ.br.reg.24-4.K.214.

⁷²³ Lj. Vasić, *Okružni komiteti KPJ za Vojvodinu 1944-1945.*,209.

⁷²⁴ AV.F.183.K.82.br.86/944.

⁷²⁵ *Objava* za T.Militara na srpskom i ruskom jeziku da se može slobodno kretati na teritoriji Mađarske. (AV.F.183.br.174/945).

Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora. U njemu su navedeni glavni krivci za zločine u Bačkoj - Mikloš Horti, Laslo Bardoši, Ferenc Salaši i stotinak vojvođanskih Mađara.

Već početkom marta 1945. godine dvojica oficira OZNE našla su se u Budimpešti radi pronalaženja najodgovornijih lica za stradanje Srba i Jevreja. Tom prilikom ustanovili su da se dr Ivan Nađ nalazi na Balatonu, Đula Kramer u Budimpešti, Elemer Koranji u estergomskom manastiru itd. Oficiri OZNE stupili su u vezu i sa ruskim generalom Červenikovim koji im je obećao da će se lično založiti da se ratni zločinci uhapsu i izruče jugoslovenskim vlastima kako bi im se moglo suditi u zemlji gde su činjeni zločini.⁷²⁶

Smatrajući da su svi članovi fašističkih i nacionalističkih organizacija odgovorni za ratne zločine, Komisija za utvrđivanje zločina okupatora u Vojvodini uputila je 13. januara 1945. godine mesnim povereništvima poverljivi akt u kojem se navodilo da se ratnim zločincima imaju smatrati svi članovi Stranke strelastih krstova i drugih nacionalističkih organizacija i da je za njihovo suđenje potrebno ustrojiti posebne kartoteke sa svim ličnim podacima, a po mogućnosti i sa mestom boravka u vreme registracije. Takođe se insistiralo da se registruju i sva lica koja su na bilo koji način pomagala profašističke organizacije.⁷²⁷

Za fašističku organizaciju Komisija je proglasila i DMKSZ čiji su članovi bili gotovo svi vojvođanski Mađari i najviše iz tih razloga je mađarska nacionalna manjina proglašena za kolektivnog krivca zajedno sa nemačkom. Odmah po oslobođenju od sreskih i mesnih organa vlasti zatraženo je da se sačine detaljni spiskovi članova DMKSZ-a, a posebno rukovodilaca mesnih podružnica. Međutim, u mnogim mestima oni su već bili likvidirani ili deportovani, dok je najveći broj pobjegao iz Bačke septembra i oktobra 1944. godine.⁷²⁸ Situacija u Banatu i Sremu bila je nešto drugačija. Već 24. aprila 1945. godine o DMKSZ-u je bio sačinjen detaljan elaborat (89 kucanih stranica) koji je Petar Aranicki uputio Predsedništvu Komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača u Vojvodini. Pored analize aktivnosti DMKSZ-a u elaboratu se zaključuje da je *on u svemu delovao sa fašističkih pozicija* i da se ratni zločini mogu svrstati u četiri grupe: *Prva, savetodavna, podstrekačka i pomoćnička uloga u zločinima počinjenim prilikom Vojne uprave. Druga, potkazivanje i pomaganje u zločinima vršenim po zavođenju građanske uprave, naročito u raciji i zlostavljanjima u novosadskom zatvoru Armija. Treće, ekonomsko upropašćivanje slovenskih naroda i četvrto, organizovana pljačka opšte privatne imovine.* Elaborat je posebno analizirao antisrpsku politiku ovog saveza i identifikovao je 205 istaknutih rukovodilaca mesnih podružnica u Banatu, Bačkoj i Sremu za koje se smatralo da su i najodgovorniji.⁷²⁹ U tom smislu Komisija za utvrđivanje zločina okupatora uputila je 9. jula 1945. godine zahtev javnom tužiocu Vojvodine, Slavku Kuzmanoviću, da sve članove vođstva mesnih organizacija proglasi ratnim zločincima.⁷³⁰ Prilikom suđenja, međutim, pravila se među njima izvesna razlika - najviše su stradali rukovodioci DMKSZ-a iz mesta gde je sprovedena racija 1942. godine. Vođstva u Banatu i Sremu uglavnom su osuđivana

⁷²⁶ AV.F.183.K.82.strogo pov.22/945.

⁷²⁷ AV.F.183.K.82.pov.9/945.

⁷²⁸ U izveštaju MNOO-a Starog Bečeja od 30. jula 1945. srećemo podatak da je predsednik DMKSZ-a Đula Smik umro septembra 1944, da su Stevan i Ferenc Galamboš deportovani, a ostali članovi: dr Mikloš Zelenai, Đula Berec, Gergelj Segi, Imre Karačonji i Šandor Kovač pobjegli zbog neposrednog učešća u raciji i drugog zlostavljanja, pretežno srpskog stanovništva.

⁷²⁹ MV.AZ, br.25861.

⁷³⁰ AV.F.183.K.82.br.pov.53/945.

na vremenske kazne i izložena raznim maltretiranjima. Meni dostupni podaci Anketne komisije koja je registrovala zločine u Vojvodini, govore o približno pet hiljada Mađara iz Bačke koji su svrstani u kategoriju ratnih zločinaca.

Na osnovu učinjenog Anketna komisija svrstala je sve osumnjičene u nekoliko grupa i vezala, pre svega, za stradanje srpskog naroda - prilikom ulaska mađarske vojske u Bačku 1941.godine, zlostavljanja rodoljuba u novosadskom zatvoru Armija i drugim sabirnim logorima, deportacija i proterivanje srpskih kolonista, ali najviše za raciju. Anketna komisija je izradila više elaborata o ovim pitanjima i uputila ih Državnoj komisiji za ispitivanje ratnih zločinaca i njegovih pomagača. Elaborati su poslužili kao osnova za pokretanje sudskih postupaka. Njihova analiza pokazuje da su mnoga lica optuženo više osnova.

Od januara 1945.godine vojska štampa, posebno *Slobodna Vojvodina*, sve češće je objavljivala vesti o presudama Vojnog suda Vojne oblasti NOVJ za Bačku i Baranju. Tako je 20.januara objavila vest pod naslovom *Odmazda za zločine, da se postepeno svi zlikovci privode sudu naroda koji je preživio najteže dane svoje istorije. To pravo da sudi svojim krvnicima naš narod je stekao sam sa oružjem u ruci*. Donosi se i spisak devetorice vojvodanskih Mađara koji su osuđeni na smrt javnim streljanjem u Žablju.⁷³¹ Na godišnjicu racije objavljena je vest o *javnom streljanju ubica iz velike racije u Čurugu*⁷³² a aprila 1945.godine da je tristo Mađara iz Mošorina proglašeno ratnim zločincima.⁷³³ To je bilo u vreme kada je mađarski živalj već uveliko bio proteran iz većine šajkaških mesta.

Prisustvo Crvene armije na teritoriji Mađarske omogućilo je organima OZNE intenzivniji rad na pronalaženju, hapšenju i privođenju okrivljenih na suđenje. Već na konferenciji ministara spoljnih poslova SAD, SSSR i Velike Britanije, od 19. do 30.oktobra 1943.godine, doneta je odluka da se krivcima za ratne zločine imaju suditi na teritoriji na kojoj su činjeni ratni zločini i po zakonima tih država. Tako je veliki župan Bač-Bodroške županije dr Leo Deak, pošto se prijavio sovjetskim vlastima u Budimpešti 11.marta 1945.godine, na traženje OZNE, izručen jugoslovenskim vlastima gde mu je u Novom Sadu odmah i započeo sudski postupak.⁷³⁴ Sličnu sudbinu doživeli su i drugi ratni zločinci. U Budimpešti je 9.maja 1945.godine uhapšen i policijski savetnik u vreme racije u Novom Sadu dr Jožef Kenjeki,⁷³⁵ a jula 1945. organi OZNE uspeli su da na mađarskoj teritoriji uhapsu i Milana L.Popovića, Gezu Batoria, Đulu Zomboria i dr.⁷³⁶

Početkom juna, u vreme predizborne kampanje za mesne, sreske, okružne i GNOOV, veliki publicitet dat je suđenju Jožefu Heđiu, agentu mađarske policije *koji se posebno istakao u akciji hvatanja Svetozara Markovića Toze i bio jedan od najozloglašnijih novosadskih Mađara*. Posle javnog suđenja u sali Narodnog doma, 8.juna osuđen je na smrt vešanjem, dok su 13.jula 1945.godine u Somboru javno streljani: Josip Kubik, krznar, dr

⁷³¹ *Slobodna Vojvodina*, Novi Sad 20. I 1945,2.

⁷³² Čurugu su tada javno streljani: A.Andronicki, predsednik mesne organizacije Turanskih lovaca iz Srbobrana i čuruzani: J.Kiš i I.Kiš, kao i J.Balaž iz Starog Bečeja i I.Balog iz Novog Sada. (*Slobodna Vojvodina*, Novi Sad 23. I 1945,3).

⁷³³ *Slobodna Vojvodina* je 15. IV 1945. objavila spisak lica za koje se smatralo da potpadaju pod kategoriju ratnih zločinaca.

⁷³⁴ Dr Deak je prvi put saslušan već 30. III, zatim 7. IV, 1. VII i 20. IX 1945. Sa svih ovih saslušanja postoje detaljni stenografski zapisnici. (MV.AZ. br.8302, 8303, 8316 i 8317).

⁷³⁵ Rođen je 4. III 1894. u Budimpešti. Završio je Pravni fakultet i radio u policijskoj službi, uglavnom na pitanjima kontrole stranaca. Ovu dužnost obavljao je u Novom Sadu od avgusta 1941. do marta 1943.

⁷³⁶ *Slobodna Vojvodina*, Subotica 4. VII 1945,7.

Franjo Vlah, gradski veliki beležnik, Adam Mihalj, žandarmerijski narednik i Ivan Vodeničar (Hrvat), kamenorezac.⁷³⁷

Mada se nova vlast drastično obračunala sa pripadnicima Stranke strelastih krstova odmah posle oslobođenja, od polovine 1945.godine primetna je pojava da se i oni sada kažnjavaju vremenskom kaznom Tako je, primera radi, Josip Kolar iz Subotice bio kažnjen sa četiri godine prisilnog rada i gubitkom građanskih prava od pet godina, zbog toga što je u svom stanu primio Ferenc Salašia prilikom njegove posete ovom gradu.⁷³⁸

Najveću pažnju vojvodanske javnosti privuklo je suđenje grupi ratnih zločinaca u kojoj su bili: dr Leo Deak, Milan L.Popović, Đula Kramer, Geza Batori, Đula Zombori, Jožef Talijan, dr Jožef Kenjeki i Peter Knezi. U centru pažnje sudskog postupka bila je njihova odgovornost za stradanje srpskog naroda u vreme racije. Sudski postupak uglavnom se zasnivao na izjavama svedoka i suočenjima optuženih. Tako je protiv Leo Deaka svedočilo 22 građana, među kojima 4.aprila 1945.godine i somborski književnik Janoš Herceg. U manjoj meri korišćeni su arhivski dokumenti, isečci iz novina, proglasi itd. O suđenju i nadležnostima vojnih i redovnih sudova saznajemo više iz jednog poverljivog dopisa Slavka Kuzmanovića javnom tužiocu DFJ od 5.septembra 1945.godine u kojem ga je obavestavao: *Pre donošenja Zakona o uređenju i nadležnostima vojnih sudova istraga je vođena na osnovu Uredbe o vojnim sudovima i smatralo se da je Vojni sud nadležan za suđenje po ovom predmetu. Stupanjem na snagu Zakona o uređenju i nadležnosti vojnih sudova članovi Vojnog suda stali su na stanovište da imenovanima treba da sudi redovni narodni sud, dok mi stojimo na stanovištu da na osnovu odredbe 2.st.čl.32 istoga Zakona imenovanima treba da sudi Vojni sud. Naime, radi se o delu protiv otadžbine, koji su u toku oslobodilačkog rata počinili navedeni, a naročito su teške posledice. Sa pravnog gledišta pre leže svi uslovi da im sudi Vojni sud. Sa političkog gledišta se ukazuje još više potreba da ova lica izvedemo na javno suđenje (u velikoj sali Doma kulture) pred Veće vojnog suda. Naš narod ovde još uvek smatra da tako istaknutim zločincima kakvim se gornji ukazuju treba da sude vojni sudovi. Ovo dolazi otuda što naša vojska ovenčana slavom uživa nepodeljeno poverenje u našem narodu. Ima još jedan momenat koji ukazuje da treba Vojni sud da sudi. Naime, među zločincima nalazi se nekoliko oficira i to: Geza Batori, Đula Zombori i Jožef Talijan. S obzirom na to i javnost Mađarske bi primila Vojni sud pre nego građanski. Iz gore navedenih razloga molim javnog tužioca DFJ da u smislu čl.32 stavi predlog Vrhovnom sudu da se donese rešenje da gornjim licima sudi Vojni sud Treće armije u Novom Sadu.*⁷³⁹

Javni tužilac Vojvodine, Slavko Kuzmanović uputio je 20.oktobra 1945.godine Vojnom sudu Treće armije optužnicu za sve optužene. Prvooptuženi dr Leo Deak terećen je zbog toga što je pri ulasku mađarske okupatorske vojske u Sombor održao pozdravni govor, veličajući Hortija, sarađujući najtešnje sa odgovornim vojnim licima uzeo učešće u određivanju lica koja će biti likvidirana 13. i 14.aprila 1941.godine i organizovao odbor koji je informisao okupatorsku vojnu upravu o držanju pojedinih lica za vreme stare Jugoslavije i ocenjivao poverljivost sugrađana sa stanovišta mađarskog okupacionog poretka. Što je svojom izjavom u budimpeštanskom listu Pester Loyd da je u vreme stare Jugoslavije bio proganjan i osuđivan na smrt od srpskih nacionalista želeo da izazove i

⁷³⁷ Slobodna Vojvodina, Subotica 14. VII 1945,2.

⁷³⁸ Slobodna Vojvodina, Subotica 22. VI 1945,7.

⁷³⁹ MV.AZ, br.8396.

raspiri mržnju okupatorske vlasti i ovdašnjih Mađara prema srpskom narodu i da izazove odmazdu nad nevinim stanovništvom, kao i da bi se pokazao mučenikom i time sebi stvorio povoljne uslove za političku karijeru, što je kao veliki župan Bač-Bodroške županije i slobodnih kraljevskih gradova Sombora i Novog Sada i lice specijalnog poverenja zloglasnog ministra Ferenc Keresteš Fišera i hortijevsko-mađarske okupatorske vlasti, kroz čitavo vreme okupacije radio u duhu imperijalističko-fašističkih smernica okupatorskih vlasti. Optužnica je posebno akcentirala njegovu ulogu u slanju poverljivih izveštaja o situaciji u Bačkoj na osnovu kojih je kreirana i izvršavana mađarska okupaciona politika, pre svega u sistematskom porobljavanju slovenskih, a u prvom redu srpskog naroda, kao i za uništavanje svih naprednih i slobodoljubivih elemenata u Bačkoj. Međutim, Deakova glavna krivica bila je vezana za raciju - što je kao veliki župan Bač-Bodroške županije učestvovao zajedno sa okupatorskom vojskom i žandarmerijom u pripremanju i sprovođenju racije u Bačkoj, u toku koje je na najzverskiji način pobijeno oko 4.000 lica. U optužnici se zaključivalo da je Deak svojim radnjama i delima počinio krivično delo, ratni zločin pokretanja, organizovanja, naređenja i pomaganja pri masovnim ubijanjima, osuđivanja na smrtne kazne, hapšenja, prisilnog iseljavanja i odvođenja u koncentracione logore, interniranja i odvođenja na prisilan rad stanovništva Jugoslavije, krivično delo stupanja u političku saradnju i primanja službe u organima neprijateljske vlasti, kao i krivično delo pomaganja strane države, koja se nalazila u ratu sa Jugoslavijom, predviđena čl.3 tač.3, 6 i 9 Zakona o krivičnim delima protiv naroda i države.⁷⁴⁰

Drugooptuženi, dr Milan L.Popović, predstavnik Srba u mađarskom Parlamentu, odgovarao je za *pripremanje i organizovanje racije u Novom Sadu, odobravanja akta nasilnog oduzimanja Bačke i Baranje i njihovo priključenje hortijevskoj Mađarskoj, zbog govora u mađarskom Parlamentu 15.jula 1942.godine kojim je pokušao skinuti odgovornost za raciju sa hortijevsko-mađarske vlade i prebaciti je na srpski i jevrejski narod i lažnim predstavljanjem činjenica ubedi svetsku javnost o ispravnosti svojih postupaka i da bar donekle popravi porazan utisak koji je krvava racija učinila i da time poboljša međunarodni položaj hortijevske Mađarske. Međutim, optužnica ga je najviše teretila za antikomunističku i antiboljševičku delatnost, kao i pokušaj stvaranja četničkog pokreta Draže Mihailovića u Bačkoj.*

Trećeoptuženi Đula Kramer, odgovarao je kao predsednik DMKSZ-a i za *fašističku indoktrinaciju mađarskog naroda u Bačkoj, što je za čitavo vreme okupacije u nizu govora veličao ratnog zločinca Horti Mikloša i raspirivao mržnju protiv naših naroda, te time stvarao preduslove za bezdušno, zločinačko istrebljivanje naših naroda. Kao član Gornjeg doma izglasavao je sve zakonske predloge koji su išli ka povećanju ratnog napora fašističke Mađarske protiv saveznika i za konačno uništenje NOP-a u Bačkoj. Kao i Deak i on je suđen po čl.3 tač.3 i 6 Zakona o krivičnim delima i bio okrivljen za dela pokretanja, organizovanja i pomaganja masovnih ubijanja, mučenja, prisilnog iseljavanja, odvođenja u logore i na prisilan rad stanovništva Jugoslavije.*

Geza Batori, komandant žandarmerije za novosadski okrug, odgovarao je zbog toga što je *izdavao svojim područnim organima naloge za hapšenje rodoljuba, odvodio u tzv*

⁷⁴⁰ Deaka je optužnica teretila i što se povezao sa reakcionarnim ličnostima među srbima u Bačkoj, kao su M.Popovićem, S.Tapavicom, S Racićem i dr i sa njima aktivno radio na organizovanju fašistički nastrojenih Srba u jedan blok u cilju razbijanja unutrašnjeg nacionalnog jedinstva kao i NOP-a čime je izazvao slabljenje narodnog otpora protiv okupatora. (MV.AZ, br.22047).

Armiju i predavao zloglasnim organima Jožefa Horkaia, šefa žandarmerijskih islednika i Kun Bertolanu, šefu Kemelharitoo (specijalne policije) i time naneo velike štete NOP-u, kao i učešćem u raciji.

Među optuženima bio je i Đula Zombori, šef novosadske policije koji je na toj dužnosti bio od jula 1941. do aprila 1944. godine. Njega je optužnica teretila zbog učešća u raciji, a zbog sličnih razloga odgovarali su Jožef Talijan, viši policijski inspektor mađarske policije u Novom Sadu (koji je na toj funkciji bio od novembra 1941. do aprila 1944) i dr Jožef Kenjeki, policijski savetnik u Novom Sadu (od avgusta 1941. do marta 1943).

Poslednji optuženi u ovom procesu bio je Peter Knezi koji je kao poslovni predsednik mađarskog trgovačkog i zanatskog društva Baroš radio na planskom uništavanju trgovaca i zanatlija nemađarske narodnosti, a kao predsednik Katoličkog kruga u zajednici sa idejnim i duhovnim predsednikom ovog udruženja, ratnim zločincem Ferencom Švrakom za čitavo vreme okupacije radio na raspirivanju nacionalne i verske mržnje, koja je imala za posledicu masovno iseljavanje, ubijanje, interniranje i mučenje slovenskih naroda i Jevreja u Bačkoj.⁷⁴¹

Ovo javno suđenje trebalo je umnogome da posluži i u propagandne svrhe uoči izbora za Ustavotvornu skupštinu i vremenski se poklapalo sa izraženom aktivnošću organizacija JNOF-a.

Posle višednevnog suđenja,⁷⁴² Vojni sud Treće armije u Novom Sadu, kojim je predsedavao major Vuk Dragović doneo je 1. novembra 1945. godine presudu kojom su L. Deak, M. Popović, Đ. Kramer i Đ. Zombori osuđeni na smrt streljanjem, a G. Batori i J. Kenjeki vešanjem. Jedino je P. Knezi bio osuđen na kaznu lišavanja slobode sa prinudnim radom u trajanju od šest godina i na gubitak političkih i pojedinih građanskih prava, sem roditeljskog u trajanju od četiri godine.⁷⁴³

Preko svojih advokata svi optuženi podneli su višestepenom sudu žalbe. Posebno se isticala žalba M. Popovića koji je sudskim organima zamerio da je rasprava trajala 69 sati i 2 minuta, kroz punih devet dana, a radilo se i nedeljom, mada je ona trebala biti prekinuta u smislu Izbornog zakona 31. oktobra, a nastavljena posle izbora. Takođe je protestovao što mu nije dozvoljeno da u završnoj reči iznese svoju odbranu, a od 14 svedoka koji bi svedočili u njegovu korist, posebno o njegovim zaslugama za spašavanje dece iz šarvarskog logora, saslušano je svega pet i to beznačajnih. Svoju žalbu je zaključio rečima: *Ma kako meni bilo, ja kličem - Da živi napredna NOVA JUGOSLAVIJA.*⁷⁴⁴

U svojoj žalbi dr Deak je isticao da je oduvek bio prijatelj Srba i da se svim silama trudio da se racija ne proširi na celu Bačku i posebno da se ne oseća krivim jer se nije sakrivao, i da je očekivao zahvalnost, pre svega, srpskog stanovništva.⁷⁴⁵

Za razliku od njih Đula Kramer je istakao da je u vreme Kraljevine Jugoslavije bio lojalan građanin, a protiv komunista i partizana ni rečju ni pisanjem nikada se nisam, ni pre ni za vreme okupacije izjašnjavao.⁷⁴⁶

⁷⁴¹ MV.AZ, br.22047.

⁷⁴² U sudskom procesu dr Deaka je branio somborski advokat dr Ede Palašti, M. Popovića novosadski advokat Raduško Ilijć, G. Batoria, Fedor Adamović iz N.Sada, Đ. Zomboria, Nikola Antunović iz N.Sada, a Đ. Kramera, J. Kenjekia i P. Knezia novosadski advokat Miloje Arsin.

⁷⁴³ AV.AZ, br.8402.

⁷⁴⁴ MV.AZ, br.8443.

⁷⁴⁵ MV.AZ, br.8310.

⁷⁴⁶ MV.AZ, br.8461.

Vojno veće Vrhovnog suda DFJ odbilo je sve žalbe, uz obrazloženje *da je prvostepeni sud prema utvrđenom činjeničnom stanju pravilno doneo presudu.*⁷⁴⁷ Egzekucija nad optuženima izvršena je javno u Žablju i Novom Sadu jer se smatralo da će se time dati izvesno zadovoljenje srpskim porodicama čiji su najbliži stradali u raciji.

Vojvodanska javnost, a posebno *Szabad Vajdaság* sa pažnjom su pratili i sudski proces u Mađarskoj početkom 1946. godine. Već 10. januara streljan je Laslo Bardoši, a na smrt su osuđeni Jožef Graši i dr Marton Zeldi. Tim povodom šef jugoslovenske vojne misije u Mađarskoj, pukovnik Obrad Cicmil, uputio je Savezničkoj kontrolnoj komisiji, u ime jugoslovenske vlade zahtev da se ratni zločinci Graši i Zeldi izruče Jugoslaviji što su Amerikanci i učinili već 17. januara 1946. godine. Sličnu sudbinu doživeo je i Ferenc Feketealmi-Cajdner, koji je 22. marta u Mađarskoj osuđen na smrt, ali je i on, kao i drugi koji su činili zločine na jugoslovenskoj državnoj teritoriji, podvrgnut sudskoj proveri u Jugoslaviji.

Tokom 1946. godine nastavljeno je sa suđenjima ratnim zločincima, ali se sada više vodilo računa da se u sudske procese uključe i članovi suda iz redova mađarske nacionalne manjine. Tako je avgusta 1946. godine suđeno dr Šandoru Pumeru, topolskom advokatu i javnom beležniku u toku okupacije pod predsedništvom Karolja Đetvaia, predsednika Okružnog narodnog suda u Subotici. Među porotnicima bili su i Mađari Karolj Pele, mehaničar i Deže Šinković, sekretar Sreskog narodnog odbora. Štampa je i ovom procesu dala veliki publicitet, ističući posebno *da mađarskom zločincu sude narodne sudije Mađari*, a preko njih *ceo pošteno mađarski narod za dela koja je počinio protiv svog sopstvenog naroda u službi fašističkog okupatora.*⁷⁴⁸

Međutim, najveća pažnja, te godine poklanjala se suđenju Ferencu Sombatheljiu, Ferencu Feketealmi-Cajdneru, Jožefu Grašiu, Lajošu Galu, dr Martonu Zeldiu, dr Erne Bajšaiu, dr Miklošu Nađu, Ferencu Bajoru i Pavlu Parepetiću. U veoma detaljnom istražnom postupku saslušano je na stotine svedoka, a okrivljeni su se međusobno optuživali u cilju umanjnja lične krivice, a posebno Sombathelji Cajdnera.⁷⁴⁹

Optuženima je suđeno na osnovu člana 13. st. 2 Zakona o krivičnim delima protiv naroda. I ovo suđenje kao i ono iz 1945. godine bilo je u funkciji jačanja nove vlasti, sada pred izbore za Ustavotvornu skupštinu Srbije. Na predizbornom mitingu od 20. oktobra 1946. godine Pal Šoti je najavio suđenje mađarskim ratnim zločincima i istakao: *da će dželati odgovarati pred narodom Vojvodine za svoja nedela, dakle i pred mađarskim narodom koji*

⁷⁴⁷ MV.AZ, br8404.

⁷⁴⁸ *Slobodna Vojvodina*, Novi Sad 24. VIII 1946, 2.

⁷⁴⁹ Posle suočenja sa optuženima, Feketealmi-Cajdner, uputio je pismo javnom tužiocu Vojvodine u kome se odricao svake sistematske odbrane, koju je inače velikodušnost jugoslovenskih vlasti u najvećoj meri omogućila. *Snašam kao i svi članovi vojne hijerarhije deo odgovornosti za žalosne događaje u Bačkoj 1942. Nemajući ni dokumenta ni svedoka, odbrana bi mi se sastojala u tome da smanjujem tu odgovornost, povećavajući time odgovornost mojih pretpostavljenih i potčinjenih. Ovakva borba ne odgovara mojoj prirodi. Da sam dospao dovede kao optuženik to objašnjava velikim delom isto drugarstvo zbog kojih sam dugo čuvao imena onih koji su vršili zločine. Nadamnom možete izvršiti smrtnu kaznu jer sam se borio protiv vaših nacionalnih stremjenja. Ne privlači me dugo ropstvo koje bi bilo valjda najbolji rezultat jedne ružne igre, tj nedostojne borbe starih drugova pred stranim sudom. dugo robovanje - obzirom da sam kako telesno, tako i duševno u bolesnom stanju - bilo bi gore od smrti. Jedina stvar koju želim čvrsto da tvrdim i svedočim pred licem sveznajućeg Boga jeste da sam za činjenje i retorziju dobio određene zapovesti, ali ja sam se uzdržavao od svakog preterivanja, a svaka moja izdata zapovest i svako izvršeno delovanje bilo je humano i pošteno...* (MV.AZ, br.8561).

sa nestrpljenjem očekuje pozivanje na odgovornost svih krvoloka.⁷⁵⁰ Suđenje je otpočelo 22. oktobra 1946. godine i trajalo je punih osam dana.

Prvooptuženom Ferencu Sombatheljiu, načelniku mađarskog Generalštaba, suđeno je zbog uloge mađarske vojske kao nemačkog saveznika u brojnim ubijanjima i pljački okupiranih oblasti i nezaštićenog stanovništva, što je u vreme Vojne uprave organizovao specijalni vojni sud kojem je glavni zadatak bio ugušenje NOP-a.⁷⁵¹ i što je bio jedan od glavnih organizatora racije u južnoj Bačkoj.

Drugooptuženom Ferencu Feketehalmi Cajdneru suđeno je kao komandantu Pete segedinske armije i neposrednom naredbodavcu izvršenja racije preko pukovnika Lasla Deaka. Optužen je takođe i zbog lažnih izveštaja u kojima je Šajkašku, Novi Sad i Stari Bečej predstavio kao središte velikih ratnih operacija kako bi ubedio nemačkog saveznika u potrebu mađarskog vojnog angažovanja u cilju slanja što manjeg broja honveda na Istočni front, ali i slamanja NOP-a i "rešavanja" jevrejskog pitanja.⁷⁵²

Kao vojni komandant grada u vreme racije u Novom Sadu, Jožef Graši je odgovarao što je svoje potčinjene nagonio na krvava zverstva, a Lajoš Gal, komandant žandarmerijske škole u Novom Sadu za sistematsko vaspitavanje pitomaca za vršenje nedela nad nevinim srpskim i jevrejskim stanovništvom. Martona Zeldia, žandarmerijskog poručnika, koji je sa svojim pitomcima iz Seksarda došao u južnu Bačku sa specijalnim zadatkom i ovlašćenjima optužnica je teretila kao najkrvoločnijeg zločinca.

Među optuženima bila su i dvojica nosilaca civilne vlasti - dr Erne Bajšai, podžupan Bač-Bodroške županije i dr Mikloš Nađ, gradonačelnik Novog Sada. Prema navodima optužnice Bajšai je organizovao celokupnu okupatorsku upravu u duhu zakona fašističke Mađarske, sprovodio šovinističku politiku i raspirivao nacionalnu i vresku mržnju, a Nađ zbog novosadske racije i izražene antisemitske politike.

Komandant grada Novog Sada prvih meseci okupacije, Ferenc Bajor, odgovarao je zbog izdate naredbe o prisilnom iseljavanju srpskih kolonista naseljenih u Bačkoj posle 1918. godine, ali i zbog toga što je primorao novosadske Jevreje da aprila 1941. godine prikupe pet miliona penga i plate mađarskoj državi što su bili dvadeset tri godine lojalni građani Jugoslavije i nisu plaćali mađarskoj državi porez.

Poslednje optuženi Pavle Perepetić, novosadski trgovac i pripadnik mađarske obaveštajne službe naneo je ogromne štete NOP-u, ali je i kao član odbora za raciju odlučivao o sudbini privedenih lica, a posebno se isticao svojom gramzivošću u pljačkanju imovine pobijenih Srba i Jevreja.⁷⁵³

Optužnicu je pročitao zastupnik javnog tužioca, dr Karolj Đetvai, a presuda je izrečena 30. oktobra 1946. godine. Ferenc Feketehalmi-Cajdner, Jožef Graši i Marton Zeldi osuđeni su na smrt javnim vešanjem, a ostali javnim streljanjem i na konfiskaciju celokupne imovine. Izveštač Slobodne Vojvodine zabeležio je da je izricanje presude dočekano

⁷⁵⁰ Slobodna Vojvodina, Novi Sad 22. X 1946,3.

⁷⁵¹ U optužnici je posebno istaknuto da je kao načelnik Generalštaba imao pravo da pomiluje osuđenike, što nije učinio ni u slučaju Svetozara Markovića Toze. Takođe, što je u okviru vojnog ustrojstva organizovao radne jedinice -munkaše koji su upućivani i na Istočni front gde su mnogi, radeći na raščišćavanju minskih polja i poginuli. (MV.AZ, br.8538).

⁷⁵² Cajdnera je optužnica teretila i zbog što je posle bekstva iz Mađarske 1944, otišao u Berlin i stupio u SS trupe, učestvovao u borbama u Normandiji i čak odlikovan gvozdenim krstom, te što je dolaskom Salašia na vlast postao zamenik ministra narodne odbrane.

⁷⁵³ MV.AZ, br.8538.

*dugotrajnim burnim aplauzom prisutnog naroda i učestalim uzvicima: Živeo narodni sud, Živela pravda, Smrt ratnim zločincima itd. Na taj način manifestvovao je narod svoju radost što su vinovnici strahovitih dana okupacije i racije kažnjeni pravednom kaznom - kaznom koja treba da stigne sve one koji su saučesnici, organizatori i naredbodavci svih onih grozota koje su naši narodi od aprila 1941. godine do oslobođenja preživeli.*⁷⁵⁴

Pošto je Prezidijum Narodne skupštine FNRJ odbio zahtev za pomilovanje, 4.novembra 1946.godine izvršena je javna egzekucija u Novom Sadu, sem nad Feketehalmi-Cajdnerom koji je javno obešen istoga dana u Žablju.

I sledeće, 1947.godine, beleže se pojedinačna suđenja ratnim zločincima, posebno odgovornim za raciju koje je jugoslovenskim vlastima izručivala Mađarska. Te godine odlukom Glavnog izvršnog odbora Narodne skupštine APV od 1.novembra prestala je sa radom Pokrajinska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača.⁷⁵⁵ Od tada, sve sudske poslove preuzelo je Javno tužilaštvo Autonomne Pokrajine Vojvodine.

⁷⁵⁴ *Slobodna Vojvodine*, Novi Sad 30. X 1946,3.

⁷⁵⁵ AV.F.183.br.1067/947.